

TALIJANSKI IZVORI O DOGAĐAJIMA NA OBALNOM PODRUČJU LIBURNIJE U PRVOJ POLOVINI RUJNA 1943. GODINE

Antun Giron

I.

Položaj gradića na obalnom području Liburnije (sjeveroistočna Istra) nakon sloma Italije ostao je do sada izvan interesa naše historiografije. Većina povjesničara, koji su obrađivali to razdoblje naše najnovije povijesti, uglavnom se zadržala na razmatranju i objašnjavanju događaja u Rijeci (danas zapadni dio grada Rijeke).¹ Uzrok tome vjerojatno je važnost Rijeke kao središta nekadašnje Kvarnerske pokrajine, ali i nedostatak primarnih izvora na osnovi kojih bi se detaljnije mogla utvrditi zbivanja na obalnom području Istre od Voloskog do Mošćeničke Drage. Nešto više interesa za događaje u primorskom pojasu Liburnije nakon sloma Italije pokazao je dr. Vinko Antić.² On se pri tom oslanja na navode iz pisma koje je dr. Ante Mandić iz Opatije uputio dr. Zvonimiru Richtmanu u Sušak (danas istočni dio grada Rijeke).³ Antić te navode nije mogao potkrijepiti primarnim izvorima, pa ih zato citira bez posebnog kritičkog osvrt.

Mandićevo pismo, čije je fragmente objavio Antić, nije jedini izvor na osnovi kojeg se mogu utvrditi događaji na području od Voloskog do Mošćeničke Drage u razdoblju od kapitulacije Italije do prodora njemačkih snaga.

¹ Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, Maribor 1967; Vinko Antić, *Položaj Rijeke od kapitulacije Italije do II zasjedanja AVNOJ-a 8. IX—29. XI 1943*, *Jadranski zbornik VII*, Rijeka—Pula 1969, str. 5—38; Fikreta Jelić-Butić, *Istra i Rijeka u politici NDH nakon kapitulacije Italije*, *Pazinski memorijal 7*, Pazin 1977, str. 7—16; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977; Antun Giron, »Izvjješće glavara građanske uprave Sušak-Rijeka« o zbivanjima u tadašnjoj Rijeci i Sušaku u vrijeme i nakon kapitulacije Italije, *Historija 1*, Rijeka 1978, str. 283—303; Antun Giron, *Položaj Rijeke i okolice u vrijeme kapitulacije Italije i nakon nje (srpanj—listopad 1943. godine)*, *Problemi sjevernog Jadrana 4*, Rijeka 1982, str. 111—126; Mladen Plovanić, *O nekim vojno-političkim zbivanjima u Rijeci ljeti 1943. god. u svjetlosti odnosa KP Hrvatske i KP Italije*, *Casopis za suvremenu povijest 1*, Zagreb, 1984, str. 27—52.

² V. Antić, *Položaj Rijeke*, n. dj., str. 10—15.

³ Pismo je upućeno 14. rujna 1943. (V. Antić, *Položaj Rijeke*, n. dj., str. 10).

Podaci o zbivanjima na tom području mogu se naći i u izvještaju opunomoćenog ministra NDH Davida Sinčića koji je u to vrijeme boravio u Iki.⁴ Međutim, Sinčićev izvještaj je toliko politički obojen da ga valja koristiti s velikom dozom rezerve.⁵

Dakle, točnost podataka, koje u svom pismu daje dr. Ante Mandić, i navode Sinčićeva izvještaja mogu potvrditi i upotpuniti samo primarni izvori koji do sada nisu bili pronađeni.⁶ Međutim, ti su izvori sačuvani i nalaze se u fondu riječke prefektуре u Historijskom arhivu Rijeka. Njihov sadržaj potvrđuje navode iz Mandićeva pisma, ukazuje na netočne interpretacije u Sinčićevu izvještaju, ali ne daje potpuno objašnjenje svih zbivanja.⁷ Zato će

⁴ Sinčić je došao u Iku 12. rujna 1943. (A. Giron, *Izvješće glavara*, n.dj., str. 289).

⁵ U izvještaju naslovljenom na ministra vanjskih poslova NDH Milu Budaka, Sinčić o tim događajima piše sljedeće: »(...) Nakon razgovora sa spomenutim generalima prešao sam u svoj stan u Iku (između Opatije i Lovrane). Dan kasnije skupina domaćih istarske mladarije u Iki, Opatiji, Lovranu, koja se domogla talijanskog oružja, a stavivši crvene značke na prsima (Sinčić očito izbjegava spomenuti crvenu petokraku zvijezdu, op. a.), počele su držati red u tim mjestima, sa svrhom da zapriječe pljačke tal. vojske, koja se razoružana u velikom broju tuda povlačila, i da oslobode Istru od talijansko-fašističke okupacije. Odmah sam stupio u vezu s nekolicinom uglednih i starijih domaćih ljudi, osobito odvjetnikom Mandićem, te ih nastojao uvjeriti, da je potrebno celom pokretu te mladarije dati nacionalno hrvatsko obilježje. Ovi su se sa mnom složili. Oni su preuzeli u svoje ruke vodstvo nad tim domaćim 'partizanima' da preduhitre prave slovenske partizane, koji su se već približavali preko Učke, i da u času dolaska njemačke i hrvatske vojske (o čijem dolasku sam ih uvjeravao) budu u stanju — imajući u svojim rukama — sav narod organizirati i povesti u hrvatskom duhu. Molili su me, da poduzmem sve moguće, da u Istru ne dođu odmah ustaške postrojbe, jer je među narodom pukao glas, da su ustaše hrvatski fašisti. Četiri dana bio sam među tim domaćim partizanima, koji su se brinuli o mojoj sigurnosti i miru. Peti dan došli su Niemci preko Učke i prešli preko Opatije u Rieku. Domaći ljudi iz Opatije, Lovrane, Ike i okolnog istarskog primorja nisu se ničim oduprli Niemcima. Svi su odmah skinuli crvene značke, a u većem dielu predali oružje (...)« (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske — Zagreb — dalje: AIHRPH — fond NDH, kut. 237). Sinčićeve konstrukcije o spontanom stvaranju partizanskih snaga, o razlici između domaćih — hrvatskih i slovenskih partizana te isticanje vlastite uloge u svim tim događajima toliko su providne da ih i ne treba posebno komentirati. Njegova vijest o istupanju domaćih mladeži iz partizanskih formacija također je netočna. Naime, Operativni štab za Istru obavještava Štab 13. divizije 25. rujna 1943. da su 24. rujna njemačke snage ušle u Lovran, ali su se odmah i povukle pa su u Lovran ponovo ušle partizanske jedinice, te da se u rukama partizanskih snaga nalazi cesta od Rijeke do Matulja i Opatije (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije — dalje: Zbornik — tom V, knjiga 19, str. 499).

⁶ Prilikom istraživanja u Historijskom arhivu Rijeke pronašao sam dokument koji objavljujem pod rednim brojem 5. Međutim, Mladen Plovanić me upozorio da su u fondu prefektуре sačuvani i ostali dokumenti koji se odnose na te događaje, pa mu za to i ovom prilikom zahvaljujem.

⁷ Dokumenti sačuvani u fondu riječke prefektуре ne sadrže podatke o tome koja je partizanska jedinica, ili pak dio partizanske jedinice, ušao u Opatiju 13. rujna 1943. u ranim poslijepodnevnim satima (vidi: prilog 5). Tumačenje dato u Sinčićevu izvještaju o spontanom nastanku partizanskih formacija na liburnijskoj obali prema tome nije točno. Međutim, gdje je osnovana partizanska formacija koja je ušla u Opatiju i po čijem je uputstvu djelovala nije poznato. Nju nije mogao uputiti Štab 2. NOP-odreda Sušačko-kastavskog operativnog štaba za Istru, jer je taj Odred formiran tek 22. rujna (Savo Vukelić, *Hiljade boraca Istre*, *Pazin-*

objavljivanje ovih izvora biti ujedno i poticaj za dalje istraživanje događaja na obalnom području Liburnije u vrijeme i nakon kapitulacije Italije.

Prilikom redigiranja u cijelosti je poštivan izvorni tekst dokumenata. Neophodna tumačenja i objašnjenja navedena su u bilješkama.

II.

[1]

N. 2762 GAB.⁸

Il Prefetto per la Provincia del Carnaro⁹

RITENUTA la necessità di nominare un subcommissario Prefettizio presso il Comune di Abbazia¹⁰ che sostituisca il Commissario Prefettizio¹¹ nei casi di assenza ed impedimento;

VISTO l'art. 19 del T. U. della Legge Comunale e Provinciale;

d e c r e t a

Il Generale Gr. Uff. MARTORELLI Fabio¹² è nominato Sub¹³ Commissario Prefettizio di Abbazia con tutti i poteri inerenti all'alimentazione ed al funzionamento dei pubblici servizi.

Fiume,¹⁴ 12. settembre 1943.

ski memorijal 6, Pazin 1977, str. 29), a naredba o njegovu formiranju donesena je 24. rujna (Zbornik, V, 19, str. 456—457). Jedinicu u Opatiju nije mogao uputiti ni Štab Hrvatsko-slovenskog odreda za Istru koji je osnovan 14. rujna (Ljubo Drndić, Oružje i sloboda Istre, Zagreb 1978, str. 332), a čiji je prvi dokument datiran 16. rujna (AIHRPH, fond OK KPH za Primorje, KP-271/654a). Pišući o oslobođenju pojedinih dijelova Istre Ljubo Drndić navodi: »Liburnijski dio Istre bio je također oslobođen, a u Opatiji uspostavljena vojna partizanska komanda« (Lj. Drndić, Oružje i sloboda, n. dj., str. 325), a dr. Ante Mandić u svom pismu od 14. rujna navodi da je Karlo Virag komandant Komande mjesta Opatija (V. Antić, Položaj Rijeke, n. dj., str. 10) bez dodatnih obrazloženja.

⁸ Historijski arhiv Rijeka (dalje: HAR), JU-6, busta 336, izvorna kopija, strojopis, 1 list, 1 stranica.

⁹ Memorandum iznad kojeg je otisnut grb Kraljevine Italije u formi koju je imao u vrijeme fašističke diktature.

¹⁰ Opatija.

¹¹ Upravni povjerenik prefekta pokrajine. Naime, na osnovi kraljevog dekreta br. 148 od 4. II. 1915. u općini koja iz bilo kojih razloga nije imala izborni izvršni organ općinske uprave (sindaco, podestà), prefekt pokrajine je imenovao svog upravnog povjerenika koji je imao izvršnu vlast na području općine. Mandat dekretom postavljenog upravnog povjerenika nije mogao biti duži od tri mjeseca.

¹² General Fabio Martorelli je nakon I. svjetskog rata bio član komisije za obilježavanje granične crte između Italije i Kraljevine SHS, a nakon travanjskog rata 1941. godine ponovo član komisije za obilježavanje granice između Italije i NDH.

¹³ Naknadno dodano tintom.

¹⁴ Rijeka.

IL PREFETTO

F.to Chiariotti¹⁵

Per copia conforme:

Il Capo di Gabinetto v. r.¹⁶

[2]

Copia¹⁷

CITTADINI DI ABAZIA¹⁸

Da oggi, come da decreto prefettizio No. 2762 in data 12 Settembre 1943, assumo la carica di Commissario¹⁹ per il Comune di Abbazia. —

Per molti anni ho vissuto fra voi e conosco i vostri sentimenti ed i vostri bisogni. —

Confido nella collaborazione di tutti i buoni cittadini, dico tutti, per sormontare questo breve periodo di disorientamento e ridare alla cittadina il suo ritmo normale, in attesa che si riprenda, per queste terre, con fede e serenità, la fiducia e la certezza di un migliore avvenire. —

Per mio conto, col vostro aiuto, farò quanto mi è possibile per risolvere i difficili problemi dell'approvvigionamento e dei pubblici servizi. —

Questo è il mio dovere e il duro compito che mi è stato affidato e che io manterrò con energia e disciplina. —

Abbazia, 12 settembre 1943.

Il Commissario Prefettizio
Fto. Gen.le Fabio Martorelli

¹⁵ Pietro. Imenovan je za prefekta 21. kolovoza 1943. (HAR, JU-6, busta 2222).

¹⁶ Potpis šefa kabineta je nečitljiv. Uz njega je otisnut okrugli pečat s nečitljivim tekstom (čitljiva je samo riječ: »Gabinetto«), koji je raspoređen uz obod, i grbom Kraljevine Italije u središtu. S obzirom na provenijenciju dokumenta i riječ koja je čitljiva može se pretpostaviti da tekst pečata glasi: »Regia Prefettura del Carnaro — Gabinetto«.

¹⁷ HAR, JU-6, busta 336, izvorna kopija, strojopis, 1 list, 1 stranica.

¹⁸ Podvučeno u izvorniku.

¹⁹ Netočno. Dekretom prefekta od 12. rujna 1943. Fabio Martorelli je postavljen za zamjenika upravnog povjerenika u općini Opatija (»Sub Commissario Prefettizio di Abbazia«). On se, međutim, na svim zvaničnim dokumentima potpisuje kao upravni povjerenik prefekta. Takvim ga smatra i Mandić u svom pismu od 14. rujna. (V. Antić, Položaj Rijeke, n. dj., str. 11), pa bez detaljnijeg istraživanja ne može se utvrditi kako je došlo do te zabune. Može se tek pretpostaviti da se Martorelli smatrao upravnim povjerenikom prefekta, jer je dotadašnjem upravnom povjereniku Celestinu De Bonisu istekao mandat utvrđen zakonom. No, De Bonis nije bio smijenjen (vidi prilog 5. točka 3), pa ostaje otvoreno pitanje zašto je uopće novi prefekt Kvarnerske pokrajine Chiariotti imenovao njegova zamjenika. Možda je imenovanjem generala Martorellija odanog Monarhiji za zamjenika upravnog povjerenika želio stvoriti privid da se nova upravna vlast Kvarnerske pokrajine distancira od ljudi koji su bili nosioci vlasti u vrijeme fašističke diktature.

ALLA CITTADINANZA DELLA LIBURNIA²⁰

Il Commissario di Abbazia, Fabio Martorelli, e il Comando dell'Esercito Nazionale Liberatore,²¹ con la cooperazione dei Comandanti dei Reali Carabinieri e della Regia Guardia di Finanza di Abbazia, hanno raggiunto il seguente accordo per quanto concerne il mantenimento della quiete e dell'ordine nella Liburnia:

Tutta la cittadinanza è invitata ad osservare scrupolosamente gli ordini dati dalle suddette Autorità e di astenersi da qualsiasi manifestazione che potrebbe turbare l'ordine pubblico. —

Tutti gli ordini che vennero finora emessi dalle Autorità legali concernenti detto ordine pubblico, nonchè le disposizioni concernenti il normale razionamento dei viveri rimangono in vigore, ad eccezione del coprifuoco, che viene fissato alle ore 20. —

È proibita la somministrazione di vino e di bibite alcoliche sia ai militari che ai civili. —

Qualunque arma sia venuta in possesso di persone non autorizzate a portarla, dovrà essere consegnata al rappresentante dell'Esercito Liberatore, tramite il competente Municipio, e contro i contravventori sarà proceduto severamente ai termini delle disposizioni vigenti. —

Ogni disordine, in ispecie i reati di furto, saccheggio, rapina e qualsiasi altro atto di terrore sarà punito secondo la legge marziale del tempo. —

Abbazia, li 13 settembre 1943.

Per il Comando dell'Esercito
Liberatore
Carlo Virag²²

Il Commissario del Comune
di Abbazia
Fabio Martorelli

Il Capitano dei Reali
Carabinieri
Cap. di Prisco Guido

Il Capitano della Regia Guardia
di Finanza
Cap. Piuca Eugenio

²⁰ HAR, JU-6, busta 336, izvorna kopija, strojopis, 1 list, 1 stranica.

²¹ Na ovom mjestu se spominje Nacionalnooslobodilačka vojska, a na drugim mjestima u istom dokumentu samo Oslobodilačka vojska. Nj jedan ni drugi naziv ne odgovaraju službenom nazivu jedinica pod komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ, odnosno Glavnog štaba NOV i POH. Službeni naziv je bio Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, odnosno Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske. Da li je do toga došlo zbog nepoznavanja službenog naziva, ili je to bio ustupak Martorelliju nisam mogao utvrditi.

²² Rodio se u Hrušici 1903. godine. Živio je u Opatiji. U rujnu 1944. je napustio Opatiju i preselio se u Italiju. Prema navodima Mandića bio je komandant Komande mjesta Opatija (vidi: bilješku 7).

[4]

COPIATO SCARICATO²³

li 15-9.²⁴

N. 2789 Gab.

Visto il precedente decreto 12 corr. N. 2762 Gab con il quale veniva nominato Sub Commissario Prefettizio presso il Comune di Abbazia il Generale Gr. Uff. MARTORELLI Fabio;

Ritenuta la necessità di provvedere alla sua sostituzione;

Visto l'art. 19 del T. U. della Legge Comunale e Provinciale;

D e c r e t a :

L'Avv. Gianni FOSCO²⁵ è nominato Sub Commissario Prefettizio del Comune di Abbazia.

F i u m e, 15 settembre 1943

IL PREFETTO
Fto. CHIARIOTTI

Per copia conforme all'originale
Il Capo di Gabinetto v. r.²⁶

[5]

RELAZIONE PER S. E. IL PREFETTO²⁷

Il seguito all'incarico avuto col fonograma a mano 16 corrente n. 2786 Gab. mi sono recato ad Abbazia il giorno 17 corrente.

Premetto che la situazione in Abbazia ora è perfettamente normale. Il Dottor FOSCO, nominato sub Commissario al Comune in luogo del Generale MARTORELLI mi pare perfettamente a posto. Per quanto riguarda l'azione svolta dal Gen. Martorelli, quale sub Commissario del Comune nei giorni 12, 13, 14 corrente, ritengo far presente a V. E. quanto segue:

Il Gen. MARTORELLI si è trovato in una situazione molto difficile, che può giustificare qualche suo atto, non del tutto da approvarsi.

²³ HAR, JU-6, busta 336, izvorna kopija, strojopis, 1 list, 1 stranica.

²⁴ Datum je upisan tintom.

²⁵ Gianni Fosco je na osnovi naredbe prefekta Temistocla Teste od 28. travnja 1941. bio imenovan za civilnog komesara u anektiranoj općini Kastav (Muzej narodne revolucije — Rijeka, sig. 282-III-C1/99).

²⁶ Potpis šefa kabineta je nečitljiv.

²⁷ HAR, JU-6, busta 336, izvornik, strojopis, 2 lista, 2 stranice.

Come è noto il giorno 13 nelle prime ore del pomeriggio il Comune di Abbazia fu occupato dai ribelli,²⁸ i quali si presentavano con due piccoli carri armati e un'auto blindata, al Comune. Il Gen. MARTORELLI prese accordi col locale Comando dell'Arma e quello della R. Guardia di Finanza, dopo aver sentito il Comando del Gruppo RR. CC. di Fiume, e il Comando del Corpo d'Armata venne ad un accordo coi ribelli. Tale accordo fu concretato in un manifesto scritto in croato ed in italiano e firmato dal Commissario Prefettizio MARTORELLI, dal Comandante dei ribelli, dal Comandante la Compagnia dei RR. CC. e dal Comandante della Compagnia della Guardia di Finanza. Il manifesto, come si rileva dal contesto, aveva l'evidente scopo di portare la pacificazione e la calma ed assicurare la vita dei cittadini. Parecchi appunti di carattere formale, forse più che sostanziale, possono farsi al Gen. MARTORELLI riguardo a tale manifesto.

- 1) Il primo a firmare è il «Comandante dell'Esercito liberatore» cioè il capo dei ribelli;
- 2) Il manifesto,²⁹ pubblicato in doppia lingua, dà la precedenza alla dizione in croato;
- 3) Il Gen. MARTORELLI, che era sub Commissario, prima di pubblicare tale manifesto, doveva interpellare il Commissario Dottor DE BONIS,³⁰ così come vennero interpellate le Autorità Militari superiori.

Ad ogni modo ritengo che il Gen. MARTORELLI abbia agito in piena ed assoluta buona fede all'unico scopo di portarne la calma ed assicurare la vita dei cittadini.

La cosa ormai è pienamente superata, colla nomina del nuovo sub Commissario Avv. FOSCO, e come prima dissi, la normalità è subentrata in Abbazia, colla venuta di alcuni reparti tedeschi il tardo pomeriggio del giorno 14.

Aggiungo, a titolo di cronaca, che, a quanto mi affermò lo stesso Gen. MARTORELLI, alle trattative prese parte anche la Signora MARTORELLI, che si era insediata in Comune.

Allego originale di lettera dal Gen. MARTORELLI diretta a V. E., copia del manifesto 12 settembre del Gen. MARTORELLI che però non è stato pubblicato, e copia del manifesto 13 settembre bilingue.³¹

Faccio presente che in città non si trova più alcuna copia del manifesto 13 settembre, bilingue.

IL VICE PREFETTO

Rodano v. r.

²⁸ Odmetnici. Taj naziv talijanske okupacijske vlasti redovno koriste za pripadnike partizanskih odreda ili jedinica NOVH.

²⁹ Stajalo je: »Il manifesto è pubblicato...«, pa je naknadno ispravljeno tintom u: »Il manifesto, pubblicato...«.

³⁰ Dr. Celestino De Bonis imenovan je za upravnog povjerenika prefekta u općini Opatija 31. ožujka 1943. (HAR, JU-6, busta 336).

³¹ Verziju proglašena na hrvatskom jeziku nisam pronašao, a verziju na talijanskom jeziku objavljujem pod rednim brojem 3.

Eccellenza

non ho il mezzo per potermi recare a Fiume — ne desidero in questi momenti togliere anche una minima parte al vostro tempo, per i gravi problemi che vi si impengono — verrò appena possibile e quando voi lo desiderate — ad esporvi in dettaglio tutta l'opera da me svolta — in seguito all'incarico affidatami, nei tre giorni nei quali Abbazia fu occupata dai partigiani e poi dai Tedeschi. —

Ho la piena coscienza di aver assolto il mio dovere, con anima serena e con cuore di vecchio soldato, che ha dato per 47 anni l'opera sua all'Italia — e mi è di conforto l'aver potuto mantenere in quei momenti molto difficili, la calma, la tranquillità e la *vita*³³ a tutti i cittadini, senza alcuna distinzione di partiti di razza e di nazionalità. —

Vi invio i sensi della mia stima e distinti saluti

All. Ecc. Gr. Uff. Giovanni³⁴ Chiarioti
R. Prefetto Fiume

Generale Fabio Martorelli v. r.
villa Ada Abbazia

Zusammenfassung

ITALIENISCHE QUELLEN ÜBER DIE EREIGNISSE IM KÜSTENGEBIET LIBURNIENS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES MONATS SEPTEMBER 1943

Antun Giron

Nach dem Zusammenbruch Italiens im September 1943 marschierten die Streitkräfte der Volksbefreiungsarmee Kroatiens in die Städte des Küstengebiets Liburniens (Nordosttchien) ein. Der Stellvertreter des Verwaltungsbeauftragten des Präfekten der Quarnerischen Provinz in der Gemeinde Opatija, General Fabio Martorelli, schloss mit dem Kommandanten des Partisanenortskommandos Opatija Karl Virag ein Abkommen über gemeinsame Aufrechterhaltung der Ruhe und Ordnung im Gebiet Liburnien. Die Bevölkerung wurde durch eine Verkündung in kroatischer und italienischer Sprache darüber benachrichtigt. Nach der deutschen Okkupation von Liburnien und Rijeka wurde General Fabio Martorelli deshalb von der Stellung des Stellvertreters des Verwaltungsbevollmächtigten der Gemeinde Opatija abgesetzt und an seine Stelle wurde Gianni Fosco, der ehemalige Zivilkommissar der annektierten Gemeinde Kastav, ernannt.

³² HAR, JU-6, busta 336, izvornik, rukopis tintom, 1 list, 1 stranica.

³³ Podvučeno u izvorniku.

³⁴ Točno je: Pietro.